УДК 341.4

Т.Г. Каткова

Харківський економіко-правовий університет, Харків

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ЗВИЧАЇВ ВІЙНИ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ І ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

У статті розглянуті питання відповідальності за порушення законів та звичаїв війни відповідно до міжнародно-правових документів. Особлива увага приділена діяльності Міжнародного кримінального суду.

Ключові слова: *міжнародне гуманітарне право, Міжнародний кримінальний суд, закони та звичаї війни.*

Вступ

Не зважаючи на всі спроби світової спільноти у XIX ст. запобігти збройним конфліктам та війнам, а також масовим порушенням прав людини, значного поширення набуло вчинення міжнародних злочинів, які лише у XXст. призвели до мільйонів невинних смертей, до винищення цілих народів, а також руйнування культурного надбання людства. Тому проблема ефективного реагування та запобігання злочинам проти миру та безпеки є актуальною для міжнародно-правових відносин сьогодення. Одним з таких злочинів проти миру та безпеки є порушення законів та звичаїв війни. Таке діяння посягає на основи існування держав, націй, народів, підриваючи загальновизнані принципи міжнародного права. Воно визначається у нормах міжнародних договорів, а також у нормах національного права держав, які ратифікували ці міжнародні договори. Переслідування за такий злочин – це засіб примусити держави підкорятися правилам введенні війни.

Аналіз літератури. До проблемних питань відповідальності за військові злочини зверталися такі науковці, як В.А. Бугаєв, І.І. Лукашук, П. Маланчук, В.П.Пилипенко, В.М. Репецький та В.М. Лисик, М.М. Сенько та ін. Тема кримінальної відповідальності за порушення законів та звичаїв війни набула детального висвітлення у дослідженні В.О. Миронової. Слід відзначити, що українськими вченими і законодавцями, питанням міжнародного гуманітарного права приділяється достатньо мало уваги, що пов’язано з мирною політикою України та відсутністю збройних конфліктів на її території багато десятків років. Але міжнародний досвід свідчить, що непідготовленість у мирний час військового законодавства іноді призводить до страшних наслідків. Так, під час російсько-грузинського конфлікту об’єкти культурної спадщини Цхінвалі зазнали значного руйнування, бо вони не були позначені захисною емблемою Конвенції 1954 р. «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту». Притягнути до відповідальності за цей злочин неможливо, оскільки держава заздалегідь не реалізувала на своєму національному рівні положень ратифікованої Конвенції 1954 р.

Основний розділ

Постановка проблеми. Кримінальний кодекс України (далі КК України) у ст. 438 передбачає відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. Так, відповідальність наступає за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій. Як бачимо, диспозиція даної статті є банкетною, яка відсилає нас до інших нормативних актів, а саме до ратифікованих Україною Гаазьких та Женевських конвенцій. Така ситуація, безумовно, ускладнює розуміння цього злочину.

Основними конвенціями гуманітарного права є Гаазькі конвенції 1899 і 1907 рр. про закони та звичаї війни, Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни, два додаткових протоколу до них 1977 р., та додатковий протокол 2005 р. Слід відмітити, що сучасне гуманітарне право охоплює своєю дією усі види збройних конфліктів, включаючи конфлікти не міжнародного характеру.

Гаазьке право та Женевське право охоплює значну кількість міжнародно-правових актів з різних аспектів ведення війни та мирного розв’язання міжнародних суперечок. Крім того, важливими угодами в цій сфері є Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 р., а також протоколи до неї 1954 р. та 1999 р., Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї та про їх знищення 1972 р., Угода про незастосування строку даності до злочинів проти людства і військових злочинів 1974 р., Конвенція про заборону військового чи будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 р., Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних пошкоджень або мають не вибіркову дію 1980 р., а також три протоколи до неї

© Т.Г. Каткова

1980 р. та протокол 1995 р., Конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців 1989 р., Конвенція про заборону застосування, накопичення, виробництва і розповсюдження протипіхотних мін та їх знищення 1997 р., Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах, Конвенція про касетні боєприпаси 2008 р.

Для розуміння ст. 438 КК України слід звернутися до цього масиву конвенцій та ще й визначитися – ратифіковані вони Україною або ні. Але слід відзначити, що «полегшує» розуміння відповідальності за порушення законів та звичаїв війни Римський статут Міжнародного кримінального суду, що був прийнятий 1998 р.

Міжнародний кримінальний суд покликаний покласти край системі "одноразових" судів, що розглядали справи про військові злочини, зокрема, спеціальних трибуналів, заснованих для розслідування подій у колишній Югославії і геноциду в Руанді.

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду охоплює такі злочини: воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності, агресія [1]. Так, відповідно до ст.8 Статуту Міжнародного кримінального суду, виділено чотири категорії військових злочинів:

1) Серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 р. Римський статут відтворює визначення, які містяться у цих конвенціях: у ст.50 ЖК I; ст. 51 ЖК II; ст. 130 ЖК III; ст. 147 ЖК IV:

– умисне вбивство;

– катування або нелюдське поводження, включаючи біологічні досліди;

– умисне заподіяння сильних страждань або серйозних тілесних ушкоджень або шкоди здоров'ю;

– незаконне, безглузде та крупномасштабне знищення та привласнення майна, не викликане військовою необхідністю;

– примушення військовополоненого або іншої охоронюваної особи до служби у збройних силах ворожої держави;

– умисне позбавлення військовополоненого або іншої охоронюваної особи права на справедливе і нормальне судове провадження;

– незаконна депортація або переміщення або незаконне позбавлення волі;

– взяття заручників.

2) Серйозні порушення законів та звичаїв, що застосовуються під час міжнародних збройних конфліктів, дефініції яких ґрунтуються на таких міжнародних джерелах, як Додатковий протокол I 1977р., Гаазьке положення про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р., Гаазька декларація про кулі, що легко розвертаються і сплющуються 1899 р., Женевський протокол про застосування газів 1925 р.

– умисні напади на цивільне населення або на окремих цивільних осіб, які не приймають безпосередньої участі у військових діях;

– умисні напади на цивільні об'єкти, тобто об'єкти які не є воєнними цілями;

– умисне нанесення ударів по персоналу, об'єктах, матеріалам, підрозділам або транспортним засобам, задіяним в наданні гуманітарної допомоги або в місії по підтриманню миру відповідно із Уставом Організації Об'єднаних Націй, поки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти за міжнародним правом збройних конфліктів;

– умисне здійснення нападу, коли відомо, що такий напад з'явиться причиною випадкової загибелі або каліцтва цивільних осіб або спричинення збитку цивільним об'єктам або загального, довгострокового і серйозного збитку природному довкіллю, який буде явно несумірний з конкретною і безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою;

– напад на незахищених і таких, що не є військовими цілями міста, села, житла або будівлі або їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів;

– вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю або не маючи більш за засоби захисту, беззастережно здався;

– неналежне використання прапора парламентера, національного прапора або військових знаків відмінності і форми ворога або Організації Об'єднаних Націй, а також відмітних емблем, встановлених Женевськими конвенціями, що приводить до загибелі людей або спричинення ним серйозних фізичних каліцтв;

– переміщення, прямо або побічно, державою частини її власного цивільного населення, на окуповувану нею територію, або депортація або переміщення частини населення окуповуваної території в межах кордонів або за межі цієї території;

– умисне нанесення ударів по будівлях, призначених для цілей релігії, освіти, мистецтва, науки або добродійності, історичних пам'ятниках, шпиталях і місцях зосередження хворих і поранених, за умови, що вони не є військовими цілями;

– спричинення особам, які знаходяться під владою ворожої сторони, фізичних каліцтв або здійснення над ними медичних або наукових експериментів будь-якого роду, які не виправдані необхідністю медичного, зуболікарського або лікарняного лікування відповідної особи і не здійснюються в його інтересах і які викликають смерть або серйозно загрожують здоров'ю такої особи або осіб;

– віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації або армії;

– заява про те, що пощади не буде;

– знищення або захват майна ворога, за винятком випадків, коли таке знищення або захват настійно диктуються військовою необхідністю;

– оголошення скасованими, припиненими або недопустимими в суді прав і позовів громадян осоружної сторони;

– примус громадян ворожої сторони до участі у військових діях проти їх власної країни, навіть якщо

вони знаходилися на службі воюючої сторони до початку війни;

– пограбування міста або населеного пункту, також якщо він захоплений штурмом;

– вживання отрути або отруєної зброї;

– вживання задушливих, отруйних або інших газів і будь-яких аналогічних рідин, матеріалів або засобів;

– вживання куль, які легко розриваються або сплющуються в тілі людини, таких, як оболонкові кулі, тверда оболонка яких не покриває всього серцевика або має надрізи;

– вживання зброї, боєприпасів і техніки, а також методів ведення війни такого характеру, які викликають надмірні пошкодження або непотрібні страждання або які є невиправданими за своєю суттю і порушують норми міжнародного права збройних конфліктів, за умови, що така зброя, такі боєприпаси, така техніка і такі методи ведення війни є предметом всеосяжної заборони;

– посягання на людську гідність, зокрема образливе і принижуюче звернення;

– згвалтування, звернення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в пункті 2 "f" статті 7, примусова стерилізація і будь-які інші види сексуального насильства, що є грубим порушенням Женевських конвенцій;

– використання присутності цивільної особи або іншої особи, що охороняється, для захисту від військових дій певних пунктів, районів або озброєних сил;

– умисне нанесення ударів по будівлях, матеріалах, медичних установах і транспортних засобах, а також по персоналу, що використовує відповідно до міжнародного права відмітні емблеми, встановлені Женевськими конвенціями;

– умисне здійснення дій, що піддають цивільне населення голоду, як спосіб ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, включаючи умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено у Женевських конвенціях;

– набір або вербування дітей у віці до п'ятнадцяти років до складу національних озброєних сил або їх використання для активної участі в бойових діях.

3) Серйозні порушення ст.3, загальної для чотирьох Женевських конвенцій, що застосовується під час збройних конфліктів не міжнародного характеру:

– посягання на життя та особистість, зокрема вбивство у будь-якій формі, заподіяння каліцтв, жорстоке поводження та катування;

– посягання на людську гідність, зокрема образливе та принижуюче поводження;

– взяття заручників;

– винесення вироків та приведення їх в дію без попереднього судового розгляду, проведеного створеним у встановленому порядку судом, який забезпечує додержання усіх судових гарантій, що за загальним визнанням є обов'язковими.

4) Інші серйозні порушення законів та звичаїв, що застосовуються під час не міжнародних збройних конфліктів, дефініції яких ґрунтуються на Додатковому протоколі II та Гаазькому положенні.

Статут набув чинності 1 липня 2002 р. На сьогодні Статут підписали 139 держав, а ратифікували 108 держав. Проте свої підписи під договором про створення Суду відкликали США та Ізраїль, які побоюються переслідування своїх солдатів. Ще два члени Ради безпеки ООН – Росія і Китай – також утрималися від участі в роботі Суду.

Україна підписала Римський статут 20 січня 2000 р., проте Україна ще не завершила процес його ратифікації. Україна почала процес ратифікації, але він був припинений у червні 2001 р., коли Конституційний суд ухвалив висновок до ратифікації Римського статуту [2]. Відповідно до Висновку Конституційного Суду України Римський Статут Міжнародного кримінального суду не відповідає Конституції України у частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та статті 1 Статуту, за якими "Міжнародний кримінальний суд… доповнює національні органи кримінальної юстиції."

Україна – не перша держава, де виникли складнощі під час узгодження конституційних положень із текстом Римського статуту Міжнародного кримінального суду. До кола питань, що були причиною таких розбіжностей, як правило, належали також екстрадиція, довічне ув'язнення, імунітети. Різні держави застосовували різні підходи в разі виникнення таких суперечностей. Гарантією завжди є єдиний підхід шляхом імплементації норм Римського статуту до норм національного законодавства, коли застосовується таке тлумачення, що нівелює можливі розбіжності. Проте він є не завжди можливим. Наприклад, Конституція Коста-Рики передбачає, що жоден її громадянин не може бути примушений залишити територію країни. Конституція Сальвадору забороняє «будь-які довічні покарання». Римський статут передбачає можливість довічного ув'язнення у випадках, коли це виправдано тяжкістю злочину [3].

Не зважаючи на зареєстровані у Верховній раді України законопроекти про внесення змін до Конституції України, питання про приєднання України до Статуту Міжнародного кримінального суду не розглянуто.

Висновок

Ратифікація Україною Статуту Міжнародного кримінального суду наблизить її до стандартів Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи та Євросоюзу у сфері верховенства права й дотримання прав людини. Крім того, для нашої країни є необхідним захист в Міжнародному кримінальному суді інтересів українських миротворців.

Список літератури

1. Римский статут Международного уголовного суда (Рим, 17 июля 1998 года). [Електрон. ресурс]. Сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon. rada. gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_588.

2. Висновок Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 / [Електрон. ресурс]. Сайт Верховної Ради України. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v003v710-01.

3. Какауліна Л. Міжнародні механізми захисту прав людини в контексті трансформації українського суспільства / [Електрон. ресурс].Сайт журналу Верховної Ради України Віче. Режим доступу: http://www.viche.info/journal/1551/.

Надійшла до редколегії 21.07.2010

Рецензент: доктор філософії В.О. Абашнік, Харківський економіко-правовий університет, Харків.

ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА НАРУШЕНИс ЗАКОНОВ И ОБЫЧАЕВ ВОЙНЫ ПО МЕЖДУНАРОДНОМУ ПРАВУ И ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УКРАИНЫ

Т.Г. Каткова

В статье рассмотрены вопросы ответственности за нарушение законов и обычаев войны в соответствии с международно-правовыми актами. Особое внимание уделено деятельности Международного уголовного суда.

Ключевые слова: *международное гуманитарное право, Международный уголовный суд, законы и обычаи войны.*

RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF LAWS AND WAR CONSUETUDES IN ACCORDANCE WITH INTERNATIONAL LEGAL DOCUMENTS AND UKRAINIAN LEGISLATION

T.G. Katkova

The article is devoted to responsibility for violation of laws and war consuetudes in accordance with international legal documents. The special attention is spared activity of the International criminal court.

Keywords: *International Humanitarian Law, International criminal court, laws and war consuetudes.*